

Rímsko-slovanské pamätné miesta v *Druhom cestopise* Jána Kollára

Sarolta Krisztina TÓTHPÁL*

Institute of Slavic and Baltic Studies, Eötvös Loránd University, Múzeum krt. 4/D, 1088 Budapest, Hungary

Received: 20 December 2024 • Accepted: 28 February 2025

© The Author, 2025

ABSTRAKT

Štúdiá sa zameriava na taliansko-slovanské pamätné miesta predovšetkým v *Druhom cestopise* Jána Kollára. Do centra pozornosti sa dostávajú najmä slovanské pamätné miesta v Ríme, kam Kollár pricestoval v roku 1844. Teoretické východiská štúdie tvoria výsledky výskumov kultúrnej pamäti (P. Nora, J. Assmann), kultúrnej geografie (M. Crang), kultúrnej semiotiky (B. Uspenský, J. M. Lotman) ako aj výsledky v oblasti najnovšieho bádania o Kollárovom celoživotnom diele (R. Kiss Szemán, A. István). V cestopise sa zvlášť zobrazujú rímske pamätné miesta, ktoré podľa narátorovej koncepcie zohrávajú dôležitú úlohu v dejinách slovanskej kultúry. Slovanské pamätné miesta sa prirodzene začleňujú do multikultúrneho sveta talianskej metropoly. Použitie slovanských jazykov a funkcia rôznych slovanských nápisov sa skúma v kontexte rímskej jazykovej mapy. V štúdiu sa zvláštna pozornosť venuje talianskym slovám a výrazom, ktoré rozprávač zaradil do českého autorského textu. Pestrá jazyková mapa ako aj široké časové a kultúrne spektrum Kollárovho cestopisu nastoľuje možnosť jeho interpretácie ako palimpsestu. Kollár obohacuje svoj cestopis aj o osobné skúsenosti a príbehy, čím prispieva k ďalšiemu prehĺbeniu zobrazenia slovanských pamätných miest v Ríme. Cestopis sa venuje aj pamätným miestam významných výtvarných umelcov, ktoré sú interpretované prostredníctvom fenoménu *ekfrázy* (Kibédi Varga). Do Kollárovho cestopisu je zakomponovaná aj lyrická vložka, ktorá je venovaná slovansko-talianskym pamätným miestam a spoločným charakteristickým črtám týchto dvoch národov. Nápis, pomníky a maľby spomenuté alebo opísané v cestopise tým pádom nadobúdajú nový národný význam a vytvárajú sústavu slovanských pamätných miest, ktorá je tesne spätá s minulosťou a zameriava sa na formovanie slovanskej národnej pamäti.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Ján Kollár, Taliansko, Rím, jazyková krajina, palimpsest, cestopis

* Corresponding author. E-mail: tothpal.sarolta@btk.elte.hu

1. ÚVOD

V našej štúdii sa venujeme taliansko-slovanským pamiatkam tematizovaným v próze Jána Kollára, najmä v jeho *Druhom cestopise*, ktorého najvýznamnejším cieľom bolo mesto Rím. Zámerom štúdie je vyznačenie a interpretácia slovanských pamätných miest v Kollárovom *Druhom cestopise* predovšetkým v kontexte rímskej jazykovej mapy. Predmetom analýzy budú aj ďalšie jazyky, ktoré sa objavujú v tomto jeho českom rozprávaní.

Na úvod by sme chceli poukázať na to, že európski cestovatelia devätnásteho storočia navštívili Taliansko ako centrálny región európskej kultúry a ako privilegovanú oblasť osvietenstva a romantizmu (KONDRATENKO 2015: 211). Z opisu Kollárovej prvej cesty do Talianska (1841) (*Cestopis obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly*) vieme, že sa chcel v tom čase dostať do Ríma, ale podarilo sa mu to až o tri roky neskôr. Kollárove cesty po Taliansku tak zapadajú do série veľkých európskych cestopisných príbehov, keďže, ako sám píše vo svojom prvom cestopise, ovplyvňovali ho „jmenowitě: Denonowo wypsání a wyobrazení egyptských starožitností; Goetheho wlasckau cestu, Eberhardowu, Försterowu a jiných Italií” (KOLLÁR 1843: VII). Bádatelia už upozornili na to, že Kollárove cestopisy zapadajú aj do akejsi buržoáznej verzie veľkej cesty z devätnásteho storočia (ISTVÁN 2021: 102). Ďalším dôležitým východiskom je, že slovanská kultúrna krajina bola začlenená do moderného slovanského národného emblematicizmu (KISS SZEMÁN 2019: 212), rovnako ako romantickí slovanskí cestovatelia, ktorí hoci sa rozhodli spoznať iné kultúry, sa v skutočnosti nemohli odpútať *od svojej vlastnej*, ktorá je vždy nadradená iným – cudzím kultúram (FAKTOROVÁ 2012: 47). Kollárove jazykové konštrukcie vytvárajú akýsi imaginárny slovanský geografický obraz, ktorý je typický pre obdobie národného obrodzenia. Rovnako „geografický” obraz českej vlasti bol napriek svojmu vzťahu ku konkrétnym lokalitám čisto imaginárnym výtvorom (TAMTIEŽ 219). Vladimír Macura sa podrobne zaoberal otázkou slovanskej vlasti. Podľa neho bolo národné obrodzenie schopné preklenúť rozpor medzi teritoriálnym a ideálnym vlastenectvom (MACURA 2015: 159).

V Kollárovom *Druhom cestopise* je teda symbolickým miestom „večné mesto”, ktoré je v podstate prezentované v českojazyčnej rozprávačskej štruktúre. Zároveň sa v českom texte prirodzene objavujú ďalšie jazykové prvky, najčastejšie latinské a talianske vety a frázy. Text zároveň obsahuje množstvo odkazov na ďalšie európske kultúry a jazyky, ktoré sú tiež zastúpené v mestskom priestore. Súčasne s mapovaním lingvistických aspektov textu sa snažíme preskúmať úlohu týchto jazykových reprezentácií v cestopise a vyvodiť závery o tom, čo nám to hovorí o vzťahu rozprávača k okolitému svetu. Podľa Rona Scollona a Wonga Suzie Scollonovej možno význam jazykových reprezentácií zaznamenaných vo verejnom priestore chápať len z hľadiska ich umiestnenia v sociálnych a kultúrnych kontextoch (1997: 2).

2. DEFINÍCIA PAMÄTNÉHO MIESTA

Kollárov rozprávač sa vo svojom cestopise do Ríma zameriava aj na slovanské spomienky. Rozprávanie začína scénou priblíženia sa k mestu, ktorou dáva čitateľovi vedieť, že odchádza z Civitavecchie do Ríma. Na tomto mieste uvádza, že svoje zážitky vo Večnom meste môže opísať len veľmi stručne, pretože tam nestrávil veľa času. Série zážitkov začína opisom najvýznamnejších cirkví zo slovanského hľadiska. Význam slovanských pamiatok je zdôraznený už v názve kapitoly:

„Chrám ze slavnárodního ohledu památné“ (54).¹ V českém názve kapitoly sa nachádza slovo „pamäť“. Hneď v prvej vete autor vysvetľuje, čo chápe pod týmto názvom: „Pod tímto názvom rozumíme chrámy buď opravdu slavské, pro Slavjany zde stavené, buď aspoň taková, která nějaké slavské památky, předměty a starožitnosti v sobě chovají, aneb nějaký vztah na slavské dějiny mají“ (TAMTIEŽ). Predovšetkým je dôležité definovať, čo sa rozumie pod pojmom „pamätne miesto“ v názve štúdie.

K otázke pamäti možno pristupovať z viacerých perspektív, medzi ktorými vyzdvihujeme tie teórie, ktoré sú relevantné pre štúdiu. Jan Assmann rozlišuje mimetickú pamäť, pamäť predmetov a komunikačnú pamäť vo vzťahu k reči a komunikácii (ASSMANN 2011: 5–6). V Kollárovom cestopise na jednej strane vyniká úloha materiálnej pamäte. Assmann hovorí, že človek bol vždy obklopený predmetmi, vrátane predmetov v mestách. Predmety odrážajú svoj vlastný obraz, pripomínajúci seba samých, minulosť, predkov. Predmety môžu odkazovať aj na rôzne vrstvy minulosti (TAMTIEŽ 6). Assmann zaraďuje symboly, pamiatky slúžiace ako reprezentácie, hrobky a kostoly do kategórie kultúrnej pamäte (TAMTIEŽ). Assmann poznamenáva, že pamäť funguje rekonštrukčným spôsobom: „Z referenčného rámca, ktorý sa mení s postupujúcou prítomnosťou, sa minulosť neustále reorganizuje. Čokoľvek nové môže mať vždy len formu rekonštruovanej minulosti“ (ASSMANN 2011: 27, prekl. S. T.).² Pierre Nora chápe pamäť a pamätne miesta odlišne. V jeho interpretácii implikuje pamätne miesto záujem o miesta, kde „pamäť môže byť uchopená a vykryštalizovaná, spojená s týmto mimoriadnym momentom v našich dejinách“ (NORA 2009: 13, prekl. S. T.). Pamätne miesto sa vytvára, keď skutočné médium pamäte už nie je prítomné (TAMTIEŽ). Podľa Nory možno niečo považovať za pamätne miesto, ak mu predstavivosť pripisuje symbolický význam (TAMTIEŽ 27). Pre existenciu pamätných miest je nevyhnutný zámer pamätať si. Ak to tak nie je, pamätne miesta sa stávajú miestami histórie (TAMTIEŽ). Minulosť možno interpretovať z perspektívy súčasnej sebainterpretácie (KOVÁCS 2012: 169). V tomto prípade sa pozrieme na mesto Rím zo súčasnosti Kollárovej doby. Keď môžeme o niečom hovoriť ako o historickej minulosti, vďačíme za to historickému mysleniu o súčasnosti (TAMTIEŽ). Niektoré miesta sú „naplnené pamäťou, takže rozdelenie bežných a slávnostných miest a času súčasnosti vytvára kultúru pamäti“ (TAMTIEŽ). Pamätne miesta existujú súčasne v prítomnosti a v čase, ktorý sa stáva podstatným ako minulosť, pripomínajúc udalosti, ktoré sa kedysi odohrali (TAMTIEŽ).

3. ČESTINA AKO NÁSTROJ OSVOJOVANIA SI

Kollár svoju prezentáciu začína najvýznamnejším kostolom, Bazilikou svätého Petra. Čitateľovu pozornosť najprv obracia na architektonickú históriu baziliky: predstavuje tradičnú históriu starého a nového kostola. V súvislosti s tým starým zdôrazňuje, že ho nechali postaviť cisár Konštantín a svätá Helena na mieste mučeníckej smrti svätého Petra. Zároveň zdôrazňuje úlohu starého kostola v dejinách slovanskej cirkvi, keď do rozprávania zakomponuje fakt, že Božetech, opát

¹ Citujem Kollárovu *Paměti z mladších let života: Spisy Jana Kollára: Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého* na základe vydania z roku 1863. Kurzíva v citáciách odráža naše vlastné zvýraznenia. V zátvorkách sú čísla strán.

² „The past itself cannot be preserved by it, and thus it is continually subject to processes of reorganization according to the changes taking place in the frame of reference of each successive present. Even that which is new can only appear in the form of the reconstructed past [...]“ (ASSMANN 2011: 27).

kláštora Sázava, priniesol do Ríma na ramene drevený kríž. Slavizáciu možno pozorovať aj z jazykového hľadiska, nakoľko rozprávač zachytáva talianske osobné mená podľa českej výslovnosti: „Po smrti Dramantové byli stavitelé tohoto chrámu Julian de Sangalu, Fra Giocondo z Verony a Raphael Sancio, onen slavný malíř” (55). Citovaný riadok ukazuje, že mená mohol napísať podľa počutia: napr. Dramante, správny taliansky názov je Donato Bramante, práve v jeho plánoch sa začala výstavba Baziliky svätého Petra. Opis mena Raffaella Sanzia to potvrdzuje, pretože v taliančine sa zvuk „z” vyslovuje „c”. Transliterácia mien odrážajú aj pravidlá Kollárovho rodného jazyka: napr. Julian de Sangalu a meno Rafael. Vidíme tiež príklady toho, ako opísal talianske meno v češtine a potom pomenoval túto slovnú formu v taliančine: „Naproti tomuto jest císař Bedřich Rudobradý (Barbarossa) od Josefa Saiviatihó” (61); „památný chrám je s. Aleše, čili Alessio” (65). Existujú aj prípady, keď Kollár nesprávne začlení pôvodný taliansky slovný tvar do českého textu. Slovo „scudo” (minca na Apeninskom polostrove do konca 19. storočia; Treccani) sa v taliančine nezhoduje so slovom „jeden”: „Stavení ustavičně trvalo déle, než jedno celé století; odklady tohoto stavení po ten čas – vynášely asi 50 millionův Scudi Romani – (jeden Scudi asi o několik krejcarů víc než 2 zlatě” (56). Umiestnenie cudzojazyčných pasáží do pôvodného textu nám pripomína, že vonkajšia kultúra si musí nájsť miesto v jazykovom systéme novej kultúry. Tento proces je viazaný k času, vonkajšia kultúra musí prejsť procesom iniciácie, teda podlieha procesu, ktorým sa stane súčasťou novej kultúry. Záverečnou fázou tohto procesu je explózia, keď texty vonkajšieho kultúrneho systému vstupujú do priestoru novej kultúry, a tým vnútorná kultúra prijíma vonkajšiu kultúru (LOTMAN 2001: 183).

Rozprávanie obsahuje ďalšie odkazy na texty týkajúce sa vatikánskych archívov a knižnice. Rozprávač podáva správu o svojej návšteve, počas ktorej hľadal aj slovanské pamiatky. Dúfal, že nájde bulu *Industriae Tuae* napísanú pápežom Jánom VIII. Metodovi a Svätoplukovi v roku 880, ktorá bola emblematickým národným textom pre vtedajšiu slavistiku. Nanešťastie našiel len kópie pápežského listu z 13. storočia. Kópie predstavujú myšlienku pamätného miesta z nového hľadiska. Kópia nastoľuje otázku originality: je dôležité, ako čitateľ interpretuje kópiu minulosti, ktorá si zachováva aj spomienku na minulosť. Použitie „iných písiem, systémov písma, kaligrafie, pier, [...] má za následok, že v »rovnakej« jazykovej správe sú prítomné rôzne významy” (SCOLLON 2003: 130; prekl. S. T.). Hoci čítanie kópie prebieha rovnako ako čítanie originálu, kópia vytvára iný význam.

Kollár do svojho opisu včlenil aj legendy, najmä tie, ktoré sa týkajú Slovanov, a uvádza aj svoje vlastné skúsenosti. Napríklad príbeh, v ktorom rozprávač opisuje, prečo v bazilike Santa Maria v Trastevere chýba stĺp: sám diabol ho odniesol do Prahy do baziliky svätého Petra a Pavla na Vyšehrade. Kollár hovorí, že túto legendu počul pri návšteve Baziliky Santa Maria v Trastevere, ale spomína si, že o nej počul už skôr od svojho priateľa Josefa Jungmanna (68).

4. SLOVANSKÉ JAZYKY V RÍMSKEJ JAZYKOVEJ KRAJINE

Na tomto mieste stojí za to pozrieť sa na oblasť jazykovej krajiny, ktorá nám môže poskytnúť vhodnú metodológiu prezentácie a interpretácie jazykových prvkov objavujúcich sa v Kollárovom rozprávaní. Lucie Jílková definuje jazykovú krajinu spolu s H. Frýdlom ako súhrn všetkých písaných jazykov, ktoré ovplyvňujú alebo sú schopné ovplyvňovať verejnosť vo verejnom priestore a ktoré tvoria alebo môžu tvoriť charakter verejného priestoru (JÍLKOVÁ 2024: 171; FRÝDL 2022). Na základe tohto tvrdenia môžeme povedať, že v aj rámci jedného textu môžeme hovoriť

o jazykovej krajine, keďže Kollárov cestopis obsahuje slová, frázy a vety prevzaté z viacerých jazykov: tie tvoria text a pôsobia na verejnosť (napr. citáty v latinčine, mená osôb a miest v taliančine). V súlade s Jurijom Lotmanom môžeme povedať, že cudzojazyčné výrazy použité v Kollárovom texte, nápisy v kostoloch, sledovanie kompozičného princípu „text v texte“ obohacujú nuansy žánrovej identifikácie cestopisov (porov. LOTMAN 1994).

Jazyková krajina Kollára, ktorá je modelovaná v synchrónnosti rozprávania, však vždy obsahuje historické prvky, ktoré dokážu túto krajinu pretransformovať do diachrónej. V tomto ohľade nadobúda jazykový materiál, ktorý sa objavuje v rozprávaní, povahu palimpsestu. Termín palimpsest má korene v európskej stredovekej tradícii, keď sa voskové tabuľky, pergameny a neskôr papierové rukopisy používali na zaznamenávanie viacerých textov, počas ktorých autor opakovane vymazával a prepisoval pôvodný text (LUCAS 2012: 115). Týmto spôsobom „neboli skoršie nápisy nikdy úplne vymazané, takže časom bol výsledkom komplexný palimpsest predstavujúci súčet všetkých vymazaní a prepísaní“ (CRANG 1998: 22). Gérard Genette aplikuje koncept palimpsestu na text tvrdením, že každý text (hypertext) buď napodobňuje skorší text (hypotext), alebo sa snaží predchádzajúci text transformovať. V tomto zmysle literatúra vždy existuje v „druhom stupni“, čo znamená, že čerpá zo skoršieho originálu a vzťahuje sa k nemu. Genettova štúdia sa zameriava na skutočnosť, že text nie je v uzavretom systéme, ktorý odkazuje len na seba, ale je v „otvorenom štrukturalizme“ (ALLEN 2011: 97). Podľa Genetta použitie metafory palimpsestu poskytuje rámec na skúmanie toho, ako texty fungujú vo vzťahu k iným textom – ako na seba navzájom odkazujú, prepisujú sa, čítajú a odmietajú. Mitin spája koncept palimpsestu s mestom:

Niektoré prvky krajiny zostali nezmenené a prežili akúkoľvek sociálno-ekonomickú transformáciu. Niektoré boli zabudnuté alebo zničené novými formami života. Niektoré boli nahradené inými. Iné si zachovali svoje fyzické vlastnosti, ale zmenili svoj význam. Krajina je tak kombináciou stôp rôznych systémov, v ktorých môžeme rozoznať znaky minulých historických epoch. To, čo má hodnotu, zostáva; čo nemá žiadnu hodnotu, zmizne. (МИТИН 2022: 112)

Interpretácia vyššie uvedenej jazykovej krajiny ako palimpsestu sa odráža v samotnom meste Rím a v našom prípade aj v samotnej Bazilike svätého Petra (napr. nový kostol postavený na starom kostole) a jeho jazykovom materiáli. Podobným príkladom je Bazilika svätého Klementa, ktorá bola tiež postavená na starom kostole: „Dle našeho zdání jest nynější basilika na oné starší stavěna, z níž základy a znaky tu i tam ještě viděti se mohou“ (64). Kollár to odôvodňuje aj tým, že vnútorné usporiadanie baziliky vykazuje charakteristiky ranokresťanského obradu. Ďalšiu možnosť výkladu baziliky ako fenoménu palimpsestového charakteru umožňuje skutočnosť, že Kollár opisuje aj prestavbu kostola, v rámci ktorej nechal pápež Klement XI. zakryť staré nástenné maľby. Kollár však ďalej neuvádza, čo bolo po prestavbe umiestnené na ich mieste. V každom prípade možno dokázať, že medzi rokmi 1713 a 1719 pápež Klement XI. skutočne nechal kostol zrekonštruovať, čo mu dalo súčasný vzhľad (LLOYD 1986: 206). Kollárov text využíva príklad iných chrámov, aby poukázal na palimpsestový charakter mesta Rím. V niekoľkých prípadoch rozprávač upozorňuje na to, čo stálo na ich mieste v staroveku pred postavením kresťanských kostolov. Svedčí o tom Bazilika svätého Jána Lateránskeho, postavená na mieste domu konzula Plautia Laterána (GRIG 2012: 131). Kollárovo komentáre o Bazilike Santa Maria in Aracoeli sú nepresné. Hovorí, že bazilika bola postavená na ruinách Jupiterovho chrámu v Kapitole, čo nie je pravda. Bazilika bola postavená na ruinách chrámu Iuno Moneta (BLACKMUR 1958: 360). Podobná situ-

ácia je aj s Bazilikou Santa Maria in Trastevere, ktorá bola postavená na mieste krčmy vyhradenej pre rímskych vojakov. Kostol San Teodoro je podobný, pretože bol postavený na mieste Romulovho chrámu, kde vlčia matka dojčila dvojčatá. Palimpsestový charakter sa prejavuje nielen vo vzájomnej závislosti starovekej a kresťanskej cirkvi, ale aj vo vzájomnom odovzdávaní zvykov: „Do chrámu tohoto prinášeny bývajú dítiky nemocné, obzvlášť kašiel, zimnicí a jiné choroby mající. Tento obyčej má svůj původ odtud; že staří Římané své dítiky Romulovi též posvěcovali” (71). Kollár teda poukazuje na vzájomnú závislosť dvoch zvykov, ktorá sa ale nedá dokázať.

Pochopeniu palimpsestu, ktorý sa nachádza v Kollárovom cestopise, napomáha už spomínané dielo Goetheho *Cesta do Talianska*. Goethe sám poukazuje na palimpsestovú povahu Ríma, podľa ktorého je pre pozorovateľa ťažké pochopiť, „wie Rom auf Rom folgt, und nicht allein das neue auf das alte, sondern die verschiedenen Epochen des alten und neuen selbst aufeinander” (GOETHE 1914: 137). Kollár preberá celé motívy z Goetheho diela, čím sa odhaľujú ďalšie vrstvy palimpsestu. To podporuje aj porovnanie scény príchodu Goetheho a Kollára do Ríma. Ako v prípade Goetheho, aj z Kollárovho diela sa čitateľ dozvedá, ktorou cestou autor prišiel až do Večného Mesta. Goethe popisuje pápežský obrad na Dušičky, Kollár najprv zdieľa svoje zážitky z Baziliky svätého Petra. Kollár mohol čerpať z Goetheho podrobného popisu umeleckých pamiatok Ríma. Oboch autorov totiž spája detailný popis Sixtínskej kaplnky. Ako Goethe, tak aj Kollár zdôrazňuje, že Rím vníma ako protestant. Protestantsky založený Goethe vyjadruje svoj názor na pompéznosť Baziliky svätého Petra: „ich bin aber im protestantischen Diogenismus so alt geworden, daß mir diese Herrlichkeit mehr nimmt als gibt [...]” (TAMTIEŽ 164). Kollár podobne ako Goethe opisuje prezdobenosť Baziliky svätého Petra: „Není divu, že tak mnohý protestant tímto zázrakem křesťanské krásoumy opojen a ochlácholen klesl a od prostotu své církve odstoupil” (55).

Verejné priestory patria medzi najdôležitejšie aspekty každého mesta, ktoré sú zamerané na ukazovanie a rozprávanie vecí obyvateľom a návštevníkom mesta. Sú tiež jedným z najspoľahlivejších dostupných zdrojov informácií o akoľvek mestskom prostredí (ANDRON 2024: 3). Povrchy sú javiská, na ktorých sa rozvíjajú alebo skrývajú mestské príbehy (TAMTIEŽ 4). To všetko platí nielen pre samotné mesto, ale aj pre pamiatky, ktoré sa tam nachádzajú. Pri prehliadke baziliky rozprávač číta v svedeniach nasledujúci nápis v latinčine, ktorý naznačuje synchrónnu prítomnosť iných jazykov: „Pro lingua gallica, anglica, germanica, italica, graeca, hungarica, illyrica, polonica atd” (58). Rozprávač kriticky poukazuje na to, že dané sakrálnе prostredie komunikuje iba so slovanským adresátom, ktorý pozná chorvátčinu a poľštinu ako je to zachytené v názvoch. To znamená, že veriaci patriaci k iným slovanským národom svoje materinské jazyky použiť nemohli. Z kupoly baziliky Kollár symbolicky hodnotí celú jazykovú krajinu baziliky a upozorňuje na najdôležitejšiu vetu, ktorá korunuje texty v kostole: „Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum” (59). Pre Kollárovo rozprávanie je charakteristické, že nevysvetľuje latinské nápisy. Najpravdepodobnejším dôvodom je, že autor v podstate predpokladá, že jeho vzdelaní čitatelia v Uhorsku sú väčšinou oboznámení s latinským jazykom a jeho biblickými aspektmi. Okrem už spomínaných textov obsahuje jazyková krajina baziliky aj mramorové tabuľky s menami slávnych osobností, ktorí tiež vystúpili do kupoly baziliky. Bazilika svätého Petra reprezentuje nielen jazykovú rozmanitosť, ale stelesňuje aj život rímskych obyvateľov (napr. kňazov, žobrákov, roľníkov):

Celý život Římanův se všemi jejich mravy a obyčeji zrcadlí se v tomto chrámě. Před jedním sloužil *kněz* mši svatou, před druhým protějším konal se průchod aneb processí, před třetím klečí zástup otrhaných *žebrákův* aneb *rolníkův* na mramorových stupních, aneb líbá pozlacené sochy. (58)

Medzi kostolmi, ktoré Kollár navštívil, je významný aj kostol Santa Maria in Ara Coeli, kde z pohľadu Slovanov vyniká hrob Kataríny Vukčičovej, kráľovnej Bosny, ktorá utiekla do Ríma, aby unikla tureckému prenasledovaniu. Kollár cituje nápis v pôvodnom jazyku aj vo svojom cestopise, v slovansko-ilýrskom jazyku, ako ho nazýva. Jazyková krajina, ktorú Kollár videl, pozostáva z rôznych nápisov a pamätných tabúl, ktoré majú poukázať na slávu minulosť. Tvorí krajinu nielen architektonicky, ale aj jazykovo a fungujú ako historické pamätníky. Historická pamäť ako druh sociálnej pamäti vychádza z časových alebo priestorových „pamäťových zväzkov“, s ktorými si spoločnosť spája svoju vlastnú (kolektívnu) pamäť: pamiatky, oslavy, múzeá, výročia atď. Tieto „miesta pamäti“ sú budované a rekonštruované podľa potrieb súčasnosti (YANUSKEVICH 2014: 45). Patrizia Violi si myslí, že priestor môže vypovedať aj o minulosti a premenách, ktoré sa v priebehu času udiali; jedným slovom, priestor hovorí o pamäti a zároveň ju prepisuje, transformuje a interpretuje (VIOLI 2017: 188).

V súvislosti s nápsmi si zaslúži osobitnú pozornosť Bazilika svätého Klementa, pre Slovanov jeden z najvýznamnejších rímskych kostolov. V súvislosti s históriou kostola sa vyzdvihuje fakt, že Cyril priniesol do Ríma relikvie sv. Klementa, ktoré sem umiestnil. Kollár sa sťažuje, že nenašiel žiadne nápisy odkazujúce na Cyrila, ale že sú tam pamätne tabule a nápisy odkazujúce na iných biskupov – to sa dá interpretovať ako naratologická nula, keďže tu by sa text očakával, ale rozprávač zaregistruje len jeho absenciu.

Z hľadiska nášho výskumného cieľa stojí za to venovať pozornosť aj náhrobným nápisom, ktorých existenciu Kollár zaznamenal počas svojej návštevy Vatikánskeho múzea. V súvislosti so sarkofágom Kornélia Scipiona čitateľovi oznamuje, že „na nichž se nápisy a verše ku chvále této rodiny nalézají“ (78). Okrem toho musel v múzeu vidieť viacero nápisov, ktoré však v texte cestopisu nie sú zaznamenané. Takýmto spôsobom možno v zmysle konceptu naratologickej nuly opísať aj nezobrazené epitafy, ktoré obsahujú dôležité informácie o živote ľudí, ich kultúre, národnej identite a náboženskom presvedčení.

5. ĎALŠIE PAMÄTNÉ MIESTA SLOVANSKÉHO UMENIA A ARCHITEKTÚRY

Počas svojej cesty do Ríma Kollár navštívil Sixtínsku kaplnku a niekoľko rímskych galérií. V časti o Sixtínskej kaplnke je spomenuté veľké námestie zasvätené *Poslednému súdu* Michelangela a Kollár zdôrazňuje jeho pôsobivý vplyv na príjemcu: „Obraz tento jaksi bouřlivě a násilně na oko a na duši účinkuje, celý Řím, ba celá země mizí před divákem patřícím na tento obraz“ (60). Rozprávač precízne popisuje obraz a premiéru scény na podrobne detailný text. Tento druh prekladu z vizuality na verbalitu sa nazýva *ekfráza*. Áron Kibédi Varga opisuje ekfrázu vo vzťahu k staroveku ako „špecifický literárny žáner slúžiaci jazykovému »prenosu« skutočných alebo imaginárnych malieb“ (KIBÉDI VARGA 1997: 139). Je to intertextuálny žáner, ktorý je spojený s inou umeleckou formou (TAMTIEŽ). Úlohou *ekfrázy* je preložiť a presne opísať obraz, je teda dôležitým rétorickým nástrojom (TAMTIEŽ 141), ktorý zohráva obzvlášť dôležitú úlohu v cestopisoch. Čitateľ tak môže obdivovať prácu dvoch umelcov naraz: maliara a spisovateľa (TAMTIEŽ).

Trouby angelské křísi mrtvé k soudu, Kristus vynáší ortel. Blaženci vstupují do nebe; ztracenci chtějí se do nebe násilně vedrati od angelův svržení, od dáblův k Acheronu vlečení bývají. Cháron tluče duše a stíny veslem do člunku. Na jedné straně vedle Krista stojí matka jeho Maria, kojic jeho soudcovský hněv a orodujíc za hříšně. (60)

Kollárovu *ekfrázu* doplňajú príbehy: rozprávač napríklad reinterpretuje príbeh Blasia, ktorý má negatívny názor na Michelangelovo dielo. Rozprávanie predstavuje aj vnútorný ideologický pohľad, lebo opis fresky sa mieša aj s osobnou rodinnou niťou: „[...] obzvlášť moje paní do tohoto obrazu tak pohrižena byla, že svou ohůnku, kabelku (riducul) všelikými římskými vzácnostmi naplněnou zde na lavici zapomněla, tak že odpoledne pro ni opět jsme se vrátiti museli” (61).

Dôležité je aj to, z akého hľadiska divák vidí obraz v priestore. V Uspenského zmysle, ak prevláda hľadisko vonkajšieho pozorovateľa, rám (v tomto prípade okraje steny) má funkciu označovať hranice zobrazovania (Успенский 1970: 187). Rozprávačov pohľad na obraz z vonkajšej perspektívy je ďalej podporený jeho opisom perspektív, z ktorých sa na obraz pozeral: „[...] мы tedy měli jsme příležitost celý ten obraz i z *blízka* i z *daleka*, i z *nízkostí* i z *dalekosti* považovati” (61). Skutočnosť, že pohľad malby prevažuje nad pohľadom Ríma a krajiny, možno podľa Borisa Uspenského nazvať takým spôsobom: „Когда мы мысленно входим в это воображаемое пространство, мы забываем о рамках — так же, как мы забываем о стене, на которой висит картина. [...] Рамки отмечают рубеж между внешним (по отношению к картине) миром и внутренним миром картины” (ТАМТІЕЖ 187). V Kollárovom texte nie je žiadny ďalší popis obrazu z vnútorného hľadiska. V cestopise Kollár podrobne píše o obraze a predstavuje najvýznamnejšie postavy na ňom zobrazené.

Spojenie problematiky *ekfrázy* a kópie otvára ďalšie možnosti interpretácie v Kollárovom cestopise. Rozprávač počas svojej návštevy v Ríme vidí malbu Raffaella *Premenenia Pána*, ktorej umelecky upravenú kópiu vytvorenú Ferencom Lochbichlerom denne vídaval ako farár v kostole evanjelickej cirkvi v Pešti na Deákovom námestí (FABINY 2000). Kollár opisuje rozdiel medzi týmito dvoma obrazmi takto: „[...] když jsem zde původník Raphaelův spatřil, zdálo se mi tu jako dva cele rozdílní obrazové. Tak veliký rozdíl jest mezi originálem a kopií” (76).

6. LYRIKÉ PREPOJENIE SLOVANSKÝCH A TALIANSKYCH PAMÄTNÝCH MIEST

Opis Kollárových skúseností v taliančine je uvedený v diele *Píseň mladého Vlacha o slavjanském národu*, ktorá uzatvára a zhrňa obsah cestopisu. Na začiatku básne sa mladý Vlach (Talian) obracia na svätého Hieronyma, ktorého chorvátska tradícia považuje za Ilýra, a potom uvádza, že je veľa vecí, ktoré spájajú slovanské a vlašské národy. Načrtáva paralely medzi kvalitami oboch národov: „Veseli, laskaví a zpěvu milovní [...] / Reč obou národův rovně sladká, pyšná, / Svor-nost obou slabá, nábožnost přílišná” (81). Lyrické ja zdôrazňuje spoločné tradície: „Ba totožní byli nám sami předkové, / Svátky, obyčeje, hry, ovšem bohové” (ТАМТІЕЖ). Zisťuje, ktorý staroveký rímsky sviatok zodpovedá ktorému slovanskému sviatku: „Naše Palilia pálení Vajana, / Naše Calenda to Koleda [...]” (82). Báseň sa tiež snaží odrážať jazykovú krajinu. Okrem iného sa lyrické ja domnieva, že niektoré slová odrážajú charakter Slovanov: „Ital-Taljan, Volsk-Vloch, Etrusk-Toskanie / Od slov tele-vůl-tur povstali; / Pole Apulie, Kopno Campaiae, / Lada Latium se přezvali [...]” (81). Aj názvy talianskych miest sa považuje za slovanské: „Janova, Mutina,

Padova, Bavona, / Mantova a jiných sta jsou slavská jména” (82). Slovanský pôvod nachádza aj v ďalších latinských slovách: „A když po náramné Romě se procházím, / Slavské zvuky všudy v uších mám; / Urbs, vicus, villa, v srub, ves žilo nacházím” (ТАМТІЕЖ). Kollár podrobnejšie skúma slovanský pôvod latinských slov v diele *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živlů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů* (1853).

7. ZÁVER

Vo svojej štúdii sme skúmali Kollárov cestopis do Ríma z pohľadu, ako rozprávač prezentuje rímsko-slovanské pamätne miesta. Prezentáciu jazykových prvkov v Kollárovom texte sme začali skúmaním pamätných miest, ktoré sa dajú v texte interpretovať. Kollár sa na základe jazykových konštrukcií snaží odhadnúť slovanskú minulosť a podobne ako významní predstavitelia národného obrozenia sa ju tiež pokúša rekonštruovať. Dôležitým aspektom je, akým spôsobom sa talianske slová a výrazy objavujú v českej verzii textu. Následne Kollár zdôrazňuje české jazykové a kultúrne súvislosti ostatných textov obsiahnutých v rozprávaní. Slovanské jazyky sme interpretovali cez rímsku jazykovú krajinu podľa toho, akú funkciu plnili nápisy, ktoré Kollár videl v chrámoch, ktoré navštívil. V nadväznosti na teóriu palimpsestu sme poukázali na to, ako nápisy chrámov dostávajú v Kollárovom cestopise nový význam. Vloženie nápisov v pôvodnom jazyku do textu svedčí o širokej erudícii Kollára, ktorý predpokladal, že čitateľ ich pochopí. Kollárova interpretácia palimpsestu zahŕňala aj kontext výstavby kresťanských kostolov na starovekých základoch: čo zostalo z predchádzajúceho obdobia a čo sa použilo na ich výstavbu. Takto sa odhaľuje koexistencia určitých prvkov z rozličných časových úsekov. Kollár obohacuje svoj cestopis o množstvo príbehov, do ktorých vkladá svoje osobné skúsenosti. On sám teda pokračuje vo vpisovaní pamäte na dané miesto alebo predmet. V cestopise sú opísané aj ďalšie pamätne miesta výtvarného umenia, tieto interpretujeme z pohľadu konceptu *ekfrázy*. Kollárov cestopis končí lyrickou analýzou slovanských a talianskych pamätných miest. V básni zdôrazňuje črty, ktoré spájajú oba národy. V cestopise vzniká akýsi reťazec interpretácií, keďže nápisy, pomníky a maľby označujúce pamätne miesta s väzbou na minulosť čitateľ interpretuje v duchu Kollárovho podania, a tak v rámci textu nadobúdajú novú interpretáciu.

Conflict of Interest: Sarolta Krisztina Tóthpál is a member of the Editorial Board of the journal and was not involved in the review process in any capacity.

LITERATÚRA

- ALLE Graham 2011 *Intertextuality*. London, Routledge.
- ANDRON Sabina 2024 *Urban Surfaces, Graffiti, and the Right to the City. Space, Materiality and the Normative*. New York, Routledge.
- ASSMANN Jan 2011 *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BLACKMUR R. P. 1958 Ara Coeli and Campidoglio. *The Kenyon Review* 20, 3, 337–361.

- COLWELL Chip 2022 A Palimpsest Theory of Objects. *Current Anthropology* 63, 2, 129–238.
- CRANG Mike 1998 *Cultural geography*. London, Routledge.
- DENON Dominique Vivant 1802 *Voyage dans la Basse et Haute-Égypte pendant les campagnes du général Bonaparte, I–II*. London.
- EBERHARD August Gottlob 1832 *Italien wie es mir erschienen ist, I–II*. Halle, E. Heynemann.
- FABINY Tibor 2000 *Az első kövek. A gyülekezetet, templomot és iskolát építő pesti evangélikusok története 1787–1811*. [on-line] https://deakter.hu/kiadvanyok/_elso_kovek/hu/index.html [14-12-2024]
- FAKTOROVÁ Veronika 2012 *Mezi poznáním a imaginací. Podoby obrozenského cestopisu*. Praha, Arsci.
- FÖRSTER Ernst Joachim 1840 *Handbuch für Reisende in Italien*. München, Literarisch-Artistische Anstalt.
- FRÝDL Hynek 2022 *Rozbor jazykové krajiny v centru Hrádku nad Nisou*. Bakalářská práce FF UK, Praha.
- GENETTE Gérard 1997 *Palimpsests: Literature in the second degree*. Transl. C. Newman and C. Doubinsky. Lincoln, University of Nebraska Press.
- GOETHE Johann Wolfgang 1914 *Italienische Reise*. Leipzig, Insel Verlag.
- GRIG Lucy 2012 Deconstructing the symbolic city: Jerome as guide to late antique Rome. *Papers of the British School at Rome* 80, 125–143.
- ISTVÁN Anna 2021 Tradícia *grand tour* a rola slovanských pamätných miest v cestopise Jána Kollára. In: KISS SZEMÁN Róbert (ed.): *JINÝ Kollár – Kollár versus JINÍ*. Budapest, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, 97–106.
- JÍLKOVÁ Lucie 2024 Jazyková krajina pražského Malostranského náměstí. In: KISS SZEMÁN Róbert (ed.): *Otisky střeoevropské krajiny a podnebí v našich kulturách – Imprints of the Central European landscape and climate in our cultures*. Budapest–Esztergom–Ostrava, ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék – Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány – Ostravská Univerzita Filozofická fakulta, 171–188.
- KIBÉDI Varga Áron 1997 A realizmus alakzatai. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei IV*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 131–149. Ford. Házas Réka.
- KISS SZEMÁN Róbert 2012 Slávy dcera. *Slovesnká literatúra* 59, 2, 89–111.
- KISS SZEMÁN Róbert 2019 Dekonstrukce a konstrukce krajiny v Kollárově Cestopisu do Horní Italie: Keszthely, Zalavár, Zalaapáti. *Slovenská literatúra* 66, 3, 207–215.
- KISS SZEMÁN Róbert 2023 Szláv Mennyország és Pokol. Ján Kollár és a szláv nemzeti emblematizmus alakváltozatai a magyarországi klasszicizmus és romantika kontextusában. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- KOLLÁR Ján 1853 *Staroitalia slavjanská aneb objevy a důkazy živlů slavských v zeměpisu, v dějinách a v bájeslovi, zvláště v řeči a v literatuře nejdávnějších vlaských a sousedních kmenů, z kterých zřejmě, že mezi prvotními osadníky a obyvateli této krajiny i Slavjané nad jiné četnější byli*. Sepsal Jan Kollár, doktor filosofie, professor slav. starovědy na Cís. král. universitě vídenské, rytíř Řádu Františka Josefa, čestný úd společnosti Českého Museum, úd Společnosti náuk v Praze a v Krakově, čestný úd Společnosti pro dějiny a starožitnosti jihoslavjanské v Záhřebě, Srbské slovesnosti v Bělehradě, Společnosti pro dějiny a starožitnosti pomoranské ve Štětíně, Společnosti pro dějiny a starožitnosti ruské v Moskvě a Společnosti přátel dějin i starožitnosti v Odese. Ve Vídni, V Císařské královské dvorské a státní tiskárně.
- KOLLÁR Ján 1863 *Paměti z mladších let života: Spisy Jana Kollára: Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého*. Praha, Nákladem knihkupectví, I. L. Kober.
- KONDRATENKO Kateryna 2015 Benátky v cestopisnom diskurze slovenského a chorvátskeho romantizmu. *Cestopis obsahující cestu do Horní Italie, a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 J. Kollára, Putositnice A. Nemčica*. In: HRABAL Jiří (ed.): *Fenoméni cestopisu v literatuře a umění střední Evropy*. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 211–219.

- KOVÁCS Szilvia 2012 Az emlékezet helyei a kultúratudományok térbeli fordulatanak aspektusából. *Studia Litteraria* 1–2, 168–174.
- LLOYD Joan E. Barclay 1986 The Building History of the Medieval Church of S. Clemente in Rome. *Journal of the Society of Architectural Historians* 45, 3, 197–223.
- LOTMAN Jurij M. 1994 Szöveg a szövegben. In: KOVÁCS Árpád – V. GILBERT Edit (szerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*. Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 57–81. Ford. Klausz Ildikó és Pálfi Ágnes.
- LOTMAN Jurij M. 2001 Belső struktúrák és külső hatások. Szöveg a szövegben. In: LOTMAN Jurij M.: *Kultúra és robbanás*. Budapest, Pannonica Kiadó, 92–110, 183–190. Ford. Szűcs Teri.
- LUCAS Gavin 2012 *Understanding the archaeological record*. Cambridge, University of Cambridge Press.
- MACURA Valdimír 2015 Vlast. In: MACURA Vladimír: *Znamení zrodu a české sny*. Praha, Nakladatelství Academia.
- NORA Pierre 2009 *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SCOLLON R. – SCOLLON S. W. 2003 *Discourse in Place: Language in the Material World*. New York, Routledge.
- VIOLI Patrizia 2017 *Spaces of memory and trauma: A cultural semiotic perspective*. Volume 1. Bologna, University of Bologna.
- YANUSHKEVICH Irina 2014 Semiotics of social memory in urban space: The case of Volgograd (Stalingrad). *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education* 2, 1, 43–50.
- Митин И. И. 2022 Город как палимпсест: от историко-географической метафоры к семиотической модели территориального управления. *Человек: образ и сущность. Гуманитарные аспекты* 49, 1, 108–125.
- УСПЕНСКИЙ Б. А. 1970 *Поэтика композиции. Структура художественного текста и типология композиционной формы*. Москва, Искусство.

SAROLTA KRISZTINA TÓTHPÁL

Institute of Slavic and Baltic Studies, Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary

Roman-Slavic places of memory in *The Second Travelogue* of Ján Kollár

The study focuses on the Italian-Slavic place of memory, especially in *The Second Travelogue* of Ján Kollár. In particular, the Slavic places of memory in Rome, where Kollár arrived in 1844, are in the focus of our attention. The theoretical background of the study consists of the results of research on cultural memory (P. Nora, J. Assmann), on cultural geography (M. Crang), on cultural semiotics (B. Uspenskij, J. M. Lotman) as well as of the results of recent research on Kollár's life's work (R. Kiss Szemán, A. István). The travelogue, in particular, depicts Roman places of memory, which, according to the narrator's conception, play an important role in the history of Slavic culture. Slavic places of memory are naturally integrated into the multicultural world of the Italian metropolis. The use of Slavic languages and the function of various Slavic inscriptions are examined in the context of the Roman linguistic map. The study pays special attention to the Italian words and expressions included by the narrator in the Czech authorial text. The varied linguistic map as well as the wide temporal and cultural spectrum of Kollár's travelogue raises the possibility of its interpretation as a palimpsest. Kollár also enriches his travelogue with personal experiences and stories, thus contributing to a further deepening of the depiction of Slavic places of memory in Rome. The travelogue is devoted to the places of memory of important visual artists, which are interpreted through the phenomenon of *ekphrasis* (Kibédi Varga). Kollár's travelogue includes a lyrical insert dedicated to Slavic-Italian places of

memory and the common characteristics of the two nations. The inscriptions, monuments and paintings mentioned or described in the travelogue thus take on a new national significance and create a system of Slavic places of memory that is closely linked to the past and aims to shape Slavic national memory.

Keywords: Ján Kollár, Italy, Rome, linguistic landscape, palimpsest, travelogue

Open Access statement. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited, a link to the CC License is provided, and changes – if any – are indicated. (SID_1)